

УДК 37.014.542

ТІЛЬКИ ОСВІЧЕНІ ВІЛЬНІ

Ільченко Віра Романівна,

*академік НАПН України, доктор педагогічних наук,
професор, завідувач відділу інтеграції змісту загальної
середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України,
м. Полтава, вул. Жовтнева, 64-ж, 36014,
т. (0532) 50-84-78, e-mail: info.dovkillya@gmail.com*

Гуз Костянтин Жоржович,

*доктор педагогічних наук, провідний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Полтава, вул. Жовтнева, 64-ж,
36014, т. (05322) 7-30-63, e-mail: konstantin.guz@gmail.com*

Стаття присвячена обговоренню змісту освіти в проекті Концепції загальноосвітньої школи України, порівнянню фактологічного змісту освіти сучасної і очікуваної внаслідок реформування школи. Колектив розробників моделі освіти сталого розвитку «Довкілля» висловив своє бачення змісту освіти в аспекті потреб особистості учня і суспільства та держави щодо цілісності і фактологічності змісту освіти, їхнього впливу на формування компетентностей учня, його життєствердного національного образу світу, майбутнє суспільства; щодо напрямків модернізації змісту освіти.

Ключові слова: «ефективна» та «справедлива» освіта, інтеграція змісту освіти, життєствердний національний образ світу учнів, наукова компетентність, життєствердна модель світу суспільства.

Постановка проблеми. Під час Всеукраїнської науково-практичної конференції «Педагогічні засади ефективного навчання природознавства в

загальноосвітній школі» (Полтава, 19-20 квітня 2016 р.) в обговоренні проекту Концепції загальноосвітньої школи України взяло участь понад 100 осіб.

Учасники конференції зосередились в основному над обговоренням змісту освіти нової школи, оскільки саме зміст освіти визначає безпеку нації і кожного її представника, безпеку цивілізації. У зв'язку з проектом Концепції обговорювалися питання: Як потреби особистості і суспільства мають визначати зміст освіти? Чи може початкова і основна школа обійтись без універсальності, цілісності і фундаментальності знань? Які компетентності необхідні учневі загальноосвітньої школи? Як буде реалізуватися неперервність освітнього процесу? Які ознаки модернізації (сучасності освіти) і що вони принесуть учням і суспільству? Як модернізація змісту освіти буде опиратися на теоретично обґрунтований і експериментально перевірений вітчизняний і зарубіжний досвід? та ін.

У зв'язку з розглядом названих питань аналізувалися праці вітчизняних та зарубіжних вчених (С.У. Гончаренка, В.Р. Ільченко, О.Г. Ляшенка, О.І. Локшиної, Ю.І. Мальованого, О.Я. Савченко, В.П. Базарного, А.В. Хуторського та ін.) [4; 5].

Виклад основного матеріалу. В Україні науковці та педагоги-практики вже чверть століття борються за «справедливу та ефективну освіту» [6], яка є гаслом багатьох освітніх систем країн ЄС. Спочатку це були педагоги в школах з предметом «Довкілля» на чолі із ЗОШ 37 м. Полтави – авторською школою «Цілісної свідомості ділової людини» (1991-1993). До них приєдналися науковці лабораторії інтеграції змісту освіти Інституту педагогіки АПН України (1994-2014) (з 2014 р. – відділ інтеграції змісту загальної середньої освіти) та громадська організація «Освітній центр «Довкілля» (1995-2014), НМЦ інтеграції змісту освіти НАПН України (1999-2013). Ці установи очолили майже третину педколективів шкіл країни, які навчали дітей за моделлю освіти сталого розвитку «Довкілля» (2000-2015).

Під «справедливою» та «ефективною» освітою педагоги «Довкілля» розуміють освіту, зміст якої на кожному етапі навчання (початкова, основна,

старша школа) здатен засвоїти кожен учень. Завдяки засвоєнню змісту такої освіти кожен учень досягає природовідповідно високого інтелекту, розвиває наукове мислення, зміцнює своє здоров'я та конструює свою особистісно значиму систему знань про дійсність – національний життєствердний образ світу. В основі цієї системи лежать загальні, базові закономірності природи, суспільства, культури та довкілля [2; 3; 4].

Результатом «справедливої», «ефективної» освіти, крім наявності в учнів життєствердного образу світу, є засвоєння ними вище названих базових закономірностей як здатності компетентно підходити до розв'язання практичних завдань, тобто оволодіння науковою компетентністю. Наукова компетентність необхідна кожній людині незалежно від її майбутньої професії. Ще ніхто не заперечив думку В.І. Вернадського про те, що наука є природне явище, вона в загальнообов'язковій формі пов'язує кожну людину зокрема і суспільство в цілому з біосферою, ноосферою. Суспільство, як сукупність індивідів без наукової компетентності при сучасних досягненнях техніки буде самоусунене з біосфери і ноосфери.

Педагогам, учням шкіл країни, в яких впроваджується з 1994 року освітня модель «Довкілля», відомі зміст та роль базових, загальних закономірностей природи та довкілля як скрізних принципів інтеграції знань про дійсність у цілісність. Результатом інтеграції є формування життєствердного образу світу учня. Авторами «Довкілля» розроблена технологія навчання (1-11 кл., дошкілля, вища школа), згідно якої образ світу слугує для суб'єкта навчання вихідним пунктом і результатом всякого пізнавального процесу, поведінкового акту, будь-якої діяльності. Ця технологія приводить до оволодіння учнями науковою компетентністю як здатністю оперувати базовими закономірностями науки і водночас обумовлює у майбутніх членів суспільства формування життєствердного національного образу світу, а, отже, життєствердної моделі світу вітчизняного суспільства [2; 3].

Законослухняний громадянин – невід'ємна складова і умова сталого розвитку суспільства, а його формує о-світ-а (від «світ» — сфера прояву

тотально діючих на всі об'єкти закономірностей). Зміст її має базуватися на загальних закономірностях науки як скрізних принципах об'єднання його елементів у цілісність [7].

Традиційна освіта – фактологічна, в ній відсутні загальні закономірності, спільні для «шкільних основ наук» як основа обґрунтування явищ, властивостей об'єктів, часткових законів, що вивчаються в тих чи інших предметах. Часткові (специфічні для фізики, хімії, біології та ін.) закони розглядаються з точки зору «корисності» їх людині. Вивчили закон, далі розглядається його практичне застосування та як його обійти, щоб не нашкодив інтересам людини. Так формується звичка мислення – використати закон або обійти його; моделюється агресивний, деструктивний образ світу, в якому дійсність виступає як серія відокремлених об'єктів, основою об'єднання знань про них є задоволення інтересів учня (людини). При такій освіті боротися з корупцією важко або і безперспективно. Зв'язок освіти з життям має опиратися на життєствердний національний образ учня. Інакше підприємницька компетентність буде спрямована на досягнення «благ» будь-якою ціною і на цьому шляху ніякі покарання не допоможуть.

Зіставивши різні чинники, такі, як обмеженість природних ресурсів, загострення суспільних і цивілізаційних конфліктів, зростання кількості отруйних, шкідливих відходів у результаті бурхливого розвитку виробництва, збільшення споживання, кліматичні зміни, породжені господарською діяльністю людини, та інші, дослідники прийшли до висновку, що вже в другій чверті – середині ХХІ ст. людство чекає соціально-економічна та екологічна криза [7], значною мірою викликана фактологічністю, фрагментарністю змісту освіти, починаючи з початкової школи і ще раніше – дошкілля.

Наведення порядку на полях, в лісах, у державних установах слід починати із впорядкування малозв'язного дитинного мислення, наведення порядку в головах людей.

Мисленню дитини властивий егоїзм, егоцентризм. Зменшити його прояви можна тільки систематизацією (об'єднанням на основі закономірностей) знань

про дійсність. Систематизація знань та впорядкування їх зримими законами дає дітям насолоду більшу, ніж смачна їжа, пестоші і відпочинок (П.Ф. Каптерев). Діти над усе бажають стати повноцінними членами суспільства сталого розвитку, а освіта фактологічним змістом, вузькопредметним урокодаванням перетворює їхню свідомість у таку, що легко програмується розробленими для цього технологіями (наприклад, технологія «Окно Овертона»), дозволяє досягти лише найнижчого рівня інтелекту, здатного діяти за інструкцією. При відсутності скрізних принципів інтеграції – загальних закономірностей у змісті освіти — дійсність постає перед учнями як серія відокремлених об'єктів, з якими можливо поступати відповідно до свого бажання. Бажання учня стати громадянином, здатним розв'язувати соціальні завдання, не залежно від своїх органічних потреб, не досягається.

Особливо необхідні загальні закономірності в початковій школі, де вони зараз повністю відсутні. Ще Ж. Піаже довів, що без закономірності збереження, закономірності направленості процесів у змісті освіти інтелект молодших школярів не може досягти високих рівнів. Психологи, які досліджували рівень інтелекту молодшокласників, що навчалися за моделлю «Довкілля», і тих, що вивчали традиційні предмети, показали, що цілісний зміст освіти дозволяє дітям досягти таких високих рівнів інтелекту, що дослідники не могли цьому повірити і повторювали дослідження (нинішні молодшокласники позбавлені «Довкілля») [1].

Фактологічна нині діюча освіта, навчальний процес, спрямований на запам'ятовування учнями не зв'язаних у цілісність, вузькопредметних знань, поглиблює невпорядкованість дитячого мислення, спрямованість його дій на задоволення органічних потреб будь-якою ціною. Фактологічний, фрагментарний зміст навчання приводить до деструктивного, агресивного образу світу суб'єктів навчання, і, як наслідок, до агресивної, деструктивної моделі світу суспільства. Фактологічний зміст освіти – найбільш ефективна (через безкровність і невідчутність) зброя знищення людства. Війни між суспільствами з агресивною, деструктивною моделями світу неминучі. В той же

час, чим більша різноманітність носіїв життєствердних національних моделей світу, тим більша стійкість людства проти внутрішніх і зовнішніх зрушень (аналогічно до біосфери – чим більша різноманітність видів, тим більша життєстійкість біосфери). Отже, освіта як інститут формування життєствердного національного образу світу учнів і життєствердної моделі світу нації, різноманітності національних моделей світу набирає планетарного значення. Поки що нам відома тільки вітчизняна технологія формування життєствердного національного образу світу – модель освіти сталого розвитку «Довкілля».

Виходячи з ідей «зцілення» освіти, технології формування життєствердного національного образу світу (інтеграції змісту освіти на основі загальних закономірностей науки та систематичних занять учнів 1-11 кл. безпосередньо в етносоціоприродному довкіллі), можна вказати принцип зміни змісту освіти – Державного стандарту освіти і навчальних програм.

При конструюванні змісту освіти світоглядний елемент (зміст загальних закономірностей, понять «образ світу», «образ природи» як його основа, зміст національної спадщини, «наукова та природничо-наукова картини світу» та ін.) має виконувати чотири функції: частини самого змісту (стандарту, програми), мети, орієнтиру і засобу його конструювання. Світоглядний елемент визначається змістом його терміну. Як вже вказувалося, «світ» – сфера прояву спільних для всіх елементів «світу» і, отже, змісту стандарту (чи системи програм до освітньої галузі і, відповідно, системи підручників, яка втілює цілісність змісту освітньої галузі), загальних, базових закономірностей «основ наук», що складають зміст освітньої галузі, підручників, що її реалізують. В першу чергу, необхідне виділення цих закономірностей як скрізних принципів інтеграції елементів знань у цілісність; «глядний» – зримий для учнів прояв дії цих закономірностей, чого вимагає положення «Великої дидактики»: «розум дитини можна впорядкувати тільки зримими законами природи». Це положення втілено в концепції, рекомендаціях до зміни стандарту освіти розробниками освітньої моделі «Довкілля», в системі навчально-методичного забезпечення її

(понад 50 номінацій — програми, підручники для 1-11 кл. та дошкілля, посібники для учнів та вчителів — www.dovkillya.org.ua).

Традиційний зміст освіти складається із 7 задекларованих освітніх галузей. Лише зміст освітньої галузі «Природознавство» декларує засвоєння учнями 1-11 кл. понад 10000 «основних» понять, які викладаються окремими предметами і в свідомості учнів не об'єднуються в цілісність знань про природу. В освітній моделі «Довкілля» (допущена до використання в ЗНЗ наказом МОН №529 від 13.11.2000 р.) загальні закономірності разом з уроками серед природи слугують засобом впорядкування дитячого мислення, перетворення його в розум соціально зрілої особистості, здатної розв'язувати соціальні завдання. Але стандарт освіти (2010, 2012), чинні програми та підручники ігнорують цю можливість (в тому числі і підручники 8 класу, подані на конкурс).

Термін «образ світу» відсутній у чинному вітчизняному Державному стандарті освіти. Згідно стандарту учні мають засвоїти за час навчання з усіх освітніх галузей десятки тисяч «основних понять», які в їхній свідомості не об'єднуються в цілісність. ЗНО вибирає випадкові елементи знань з цих «основних» понять. Вони не виявляють ні інтелекту майбутніх фахівців, ні компетентності, ні статусу їх як громадянина, ні розуміння вивченого, бо всі ці характеристики учня обумовлені перш за все здатністю його оперувати базовими закономірностями природи, суспільства, культури, довкілля.

З досвіду роботи шкіл з «Довкіллям» підкреслюємо ще раз, що реформування змісту освіти доцільно проводити в напрямку формування його цілісності, яка обумовлює цілісність свідомості учнів, цілісність мислення, цілісність душі дитини, зміцнення їхнього здоров'я. Розуміння — природний стан буття (Гадамер), відсутність його — знищення здоров'я дітей. Повторимо: ніяке розуміння не досягається інакше, як через включення нових знань в наявну вже цілісність; засобом цього включення є обґрунтування знань на основі загальних закономірностей, бо ознакою цілісності є підлягання всіх її елементів загальним для них закономірностям (А. Цофнас, А. Уйомов). Закономірності такі виділені розробниками освітньої моделі «Довкілля» на

основі аналізу праць психологів (Ж. Піаже та ін.), педагогів (В. Давидов, В. Ільченко та ін.). Експериментальна перевірка впровадження їх як складової змісту освіти, як засобу формування наукової картини світу, образу світу учнів 1-11 кл. показала позитивний вплив цього процесу на здоров'я учнів, розвиток їхнього інтелекту, мотивацію навчання, формування ключових та предметних компетентностей. Це відображено в дослідженнях (докторських, кандидатських дисертацій з педагогіки, психології), в монографіях, програмах, підручниках, посібниках для учнів та вчителів (www.dovkillya.org.ua), зокрема, відомих в Україні і поза межами працях розробників «Довкілля» [1; 2; 3].

Необхідність зцілення змісту освіти, зцілення свідомості, мислення молодих поколінь, зцілення душі дітей цілісною освітою доводять педагоги, психологи, медичні працівники. В. Ф. Базарний, д. мед. наук внаслідок багаторічних досліджень впливу традиційної освіти на учнів прийшов до висновку, що «...замість технології формування вільної особистості і її головного потенціалу — цілісної вольової свідомості хтось вміло і мистецьки закладав у відтворення поколінь народу еталон особливого сорту «напівлюдини» з глибоко розчленованою і відстороненою від реальної дійсності, легко програмованою психікою, обезсиленою в своїй біологічній основі, глибоко пасивної в соціальному плані, але нафаршированою відстороненими від життя формальними знаннями» [5].

Зараз особливо важливо спрямувати зміст освіти на стійкий розвиток людства, вітчизняного суспільства, кожної дитини зокрема, розвитку її природовідповідного інтелекту, формування її національної ментальності, здоров'я, головне – на формування життєствердного національного образу світу, а, відтак, життєствердної моделі світу вітчизняного суспільства. На думку педагогів, які з 1990 р. працюють за моделлю «Довкілля», ця мета досяжна.

Впродовж 1990-2014 рр. педагогами «Довкілля» — освіти для сталого розвитку суспільства – розроблені шляхи зцілення змісту освіти, обґрунтовані «випереджаючі організатори» знань для навчальних програм, основи діяльності учнів з моделювання цілісності знань з тем, розділів, технологія формування

життєствердного образу світу, образу природи в підручниках для 1-11 кл., для дошкільників, навчально-методичне забезпечення перепідготовки вчителів для втілення в практику школи освіти для сталого розвитку суспільства. Навчально-методичне забезпечення загальної середньої освіти складає понад 50 номінацій, кожна з яких втілює заповіт українського Сократа: «Пізнай природу, пізнай свій народ, пізнай себе». Підручники (1-11 кл.), посібники для учнів не мають аналогів у вітчизняній і світовій літературі. У 2014 р. модель освіти сталого розвитку «Довкілля» на Міжнародній виставці «Сучасні заклади освіти» нагороджена золотою медаллю. У Нідерландах на розроблення, апробацію, впровадження нового підручника держава витрачає 3 млн. євро. Нові вітчизняні підручники розроблені, апробовані на громадських засадах. Але до дітей ці підручники з 2008 р. не допускаються.

В Державному стандарті (2004 р.) і в програмах, підручниках для реалізації його втілені деякі ідеї освіти сталого розвитку.

В «оновленому» стандарті освіти (2010, 2012), нових програмах ці ідеї ретельно вилучені. Зникли предмети «Довкілля», «Я і Україна», немає згадки про образ світу, образ природи, загальні закономірності природи. Педагоги, розробники моделі освіти «Довкілля» зверталися в численних листах, публікаціях до різних інстанцій (www.dovkillya.org.ua новини).

Ми повторюємо звернення сотень учасників багатьох Всеукраїнських конференцій про надання можливості вчителям, батькам обирати підручники, які реалізують модель освіти сталого розвитку «Довкілля».

Висновок. Учасники конференції мають надію, що зміст загальноосвітньої школи України буде модернізований в напрямку його цілісності, формування в учнів життєствердного національного образу світу, природовідповідно високих рівнів інтелекту, високих рівнів соціальної зрілості, громадянської та наукової компетентності. З цією метою будуть використані напрацювання колективу розробників моделі освіти сталого розвитку «Довкілля». Відмічаємо, що праці, які подані в рубриці «Література» широко відомі у світі. Так, пошукова система Google на 23.05 надає такі дані: на працю Ильченко В.Р., Гуз К.Ж.

Образовательная модель «Логика природы» – 478000 посилань; на працю В.Р. Ільченко «Реформування змісту освіти як національна проблема» – 185000 посилань; на працю В.Р. Ільченко, К.Ж. Гуз «Модернізація содержания образования как национальная проблема» – 507000 посилань.

Серед учасників конференції доктори наук, професори, відомі в країні педагоги, психологи, філософи — В.Р. Ільченко, К.Ж. Гуз, Г.Ф. Москалик, А.П. Самодрін, О. І. Неживий, К.В. Сєдих, А.В. Степанюк, М.В. Гриньова, С.Г. Дудко, В.Ф. Моргун, О.О. Буйдіна, А.Х. Ляшенко, В.С. Коваленко, Є.І. Кукуяшна, І.М. Бобер, О.С. Гринюк, О.Г. Ільченко, І.М. Олійник.

Стаття посвящена обговоренню содержания образования в общеобразовательной школі України, порівнянню фактологічного содержания образования современной и ожидаемой в результате реформирования школы. Колектив розробників моделі образования устойчивого развития «Довкілля» висказав своє бачення содержания образования в аспекте потребностей личности ученика и общества, государства относительно целостности и фактологичности содержания образования, их влияния на формирование компетентностей ученика, будущее общества; по напрямкам модернізації содержания образования.

Ключевые слова: «ефективне» и «справедливе» образование, интеграция содержания образования, жизнеутверждающий национальный образ мира, научная компетентность, жизнеутверждающая модель мира общества.

This article is devoted to the discussion of educational content in the draft Concept of secondary school Ukraine, factual comparison of modern educational content and expected as a result of school reform. The team of developers model of education for sustainable development "Environment" expressed his vision of educational content in terms of the needs of the individual student and society, state and faktolohichnosti on the integrity of educational content, their influence on the

formation of student competencies, the future of society; areas on the modernization of educational content.

Delegates hope that the content of secondary school Ukraine will be upgraded towards his integrity, development of students' life-affirming national image of the world, pryrodovidpovidno high intelligence, high levels of social maturity, civic and scientific competence. To this end, the team used time between design model of education for sustainable development "Environment". Notes that the work submitted in the category "Literature" is widely known in the world. So, Google to 23.05 provides the following information: the work Ilchenko VR, Goose KJ Obrazovatel'naya model "Logic Nature" - 478,000 references; to work VR Ilchenko "Reform of education content as a national problem" - 185,000 references; to work VR Ilchenko, KJ Goose "Modernization of Education CONTENT As natsyonal'naya problem" - 507,000 references.

Keywords: "effective" and "fair" education, integration of educational content, life-affirming national image of the world of students, academic competence, reassuring model of the world society.

Література

1. Ильченко В.Р., Гуз К.Ж. Образовательная модель «Логика природы». Концептуальные основы интеграции естественнонаучного образования: книга для учителя / В.Р. Ильченко, К.Ж. Гуз. – М. : Народное образование. Школьные технологии, 2003. – 206 с.

2. Ильченко В. Р. Реформування змісту освіти як національна проблема. Педтехнологія «Довкілля». 15-річний досвід виконання стратегічних завдань реформування змісту освіти / В. Р. Ильченко. – Полтава : Довкілля-К, 2010.

3. Ильченко В. Р., Гуз К.Ж. Модернизация содержания образования как национальная проблема / В. Р. Ильченко, К. Ж. Гуз // Педагогика. – 2011. – № 4. – С. 3-8.

4. Гуз К. Ж. Теоретичні та методичні основи формування в учнів цілісності знань про природу / К. Ж. Гуз. — Полтава : Довкілля-К, 2004. — 472 с.

5. Базарный В. П. Главная опасность для цивилизации // Народное образование: Российский общественно-педагогический журнал. — 1998. — №9-10. — С. 157-165.

6. Локшина О.І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.): монографія / О.І. Локшина. – К.: Богданова А.М., 2009. – 404 с.

7. Москалик Г.Ф. Філософська парадигма модернізації освіти в умовах інформаційно-комунікативного середовища: монографія / Г. Москалик. – Кременчук: Вид-во «Християнська Зоря», 2014. – С.36-37, 201-202.